

Kur'ân-ı Kerîm'de İstifhâm-ı İnkârî Üslûbu: Anlam ve Etki Analizi

Ramazan Total

<https://orcid.org/0009-0001-9371-1527>

Öğr. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ, Türkiye

<https://ror.org/01a0mk874>

rtotal@nku.edu.tr

Atıf Bilgisi:	Total, Ramazan. "Kur'ân-ı Kerîm'de İstifhâm-ı İnkârî Üslûbu: Anlam ve Etki Analizi". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 40 (Mart 2025), 305-320. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1616166 .
Makale Türü:	Araştırma Makalesi
Etik Beyan:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Kurul İzni:	Araştırma için herhangi bir etik onay veya bilgilendirilmiş onam gerekmemektedir.
Geliş Tarihi:	08 Ocak 2025
Kabul Tarihi:	28 Şubat 2025
Yayın Tarihi:	28 Mart 2025
Hakem Sayısı:	Bir İç Hakem - En Az İki Dış Hakem
Değerlendirme:	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması:	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim:	dergiislamiilimler@gmail.com
Lisans:	CC BY-NC 4.0

Öz: Kur'ân-ı Kerîm, kendine has bir üslûbla, çok katmanlı anlam derinlikleri barındıran çeşitli hitap tarzları kullanarak muhataplarına seslenir. Bu üslûblar arasında istifhâm üslûbu önemli bir konuma sahiptir. Kur'ân'da istifhâm içerikli 1260 civarında âyet bulunmaktadır ki bu, toplam âyet sayısının yaklaşık beşte birine tekabül etmektedir. İstifhâm, temel anlamında bilgi talep etmeyi veya bilmediğini öğrenmeyi ifade ederken, Kur'ân'daki kullanımı çoğunlukla bu temel anlamın ötesine geçerek farklı anlamlar kazanır. Allah'ın her şeyi bilen sıfatına sahip olması sebebiyle, Kur'ân'da Allah'ın bilgi talep etmesi mantiken mümkün görülmez. Dolayısıyla Kur'ân'daki istifhâm ifadeleri genellikle temel anlamının ötesinde reddetme, kınama, kabullendirme, sorgulama, ironi ve itiraz gibi farklı manalara hizmet eder. Kur'ân'da istifhâm-ı inkârî ve istifhâm-ı takrîrî olmak üzere istifhâmın hakîkî anlamının dışında kullanıldığı iki temel üslûp öne çıkmaktadır. İstifhâm-ı inkârî, bir durumu kabullenmemek, hoş görmemek veya onaylamamak anlamında kullanılır ve bir durumun ya da düşüncenin sorgulanırken aslında o durumu reddetmek amacı taşıdığını gösterir. İstifhâm-ı takrîrî ise muhatapın bir gerçeği kabul etmesini sağlamak üzere, onu itiraf ettiren veya onaylatan bir anlam taşır. Kur'ân'da yer alan istifhâm-ı inkârî ifadeler, muhatapları düşündürerek olaylara eleştirel bir gözle bakmalarını teşvik amacına matuftur ve onları doğruya yönlendirme iradesini ortaya koymaktadır. Ayrıca muhataplarda zihinsel uyanışını sağlamak, yanlış inançları çürütmek, ahlâkî doğruları vurgulamak, toplumsal sorunlara vurgu yapmak ve doğru olanı bulmayı teşvik etmek gibi amaçlara yönelik olarak istifhâmın etkili bir belâgat aracı olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada, Arap dili ve belâgati çerçevesinde istifhâm-ı inkârî üslûbunun kavramsal çerçevesi, anlama yansıması, Kur'ân'da nasıl ve hangi amaçlarla kullanıldığı analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Belâgat, Kur'ân-ı Kerim, İstifhâm, İnkârî, Anlam, Etki.

The Style of Istifhâm-ı Inkârî in the Holy Qur'an: an Analysis of Meaning and Impact

Ramazan Total

<https://orcid.org/0009-0001-9371-1527>

Lecturer, Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Theology, Department of Arabic, Ph.D.

Student, İstanbul University Institute of Social Sciences, Tekirdağ, Türkiye

<https://ror.org/01a0mk874>

rtotal@nku.edu.tr

Citation:	Total, Ramazan. "The Style of Istifhâm-ı Inkârî in the Holy Qur'an: an Analysis of Meaning and Impact". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 40 (March 2025), 305-320. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1616166 .
Article Type:	Research Article
Ethical Statement:	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited.
Ethics committee approval:	The research does not need any ethical approvals or informed consent.
Date of submission:	8 January 2025
Date of acceptance:	28 February 2025
Date of publication:	28 March 2025
Reviewers:	One Internal & At Least Two External
Review:	Double-blind
Plagiarism checks:	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest:	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support:	No funds, grants, or other support was received.
Complaints:	dergiislamiilimler@gmail.com
License:	CC BY-NC 4.0

Abstract: The Qur'an employs a distinctive rhetorical style, characterized by multi-layers of meaning and various modes of address in its communication with the audience. Among its various rhetorical strategies, the istifham (interrogative) style holds a significant position. Approximately 1,260 verses in the Qur'an contain istifham expressions, accounting for nearly one-fifth of the total verses. Although istifham, in its primary linguistic sense, refers to seeking information or clarifying the unknown, its usage in the Qur'an often transcends the basic definition, acquiring a range of figurative connotations. Given Allah's attribute as the Omniscient, it is logically inconceivable for Him to seek knowledge; hence, the Qur'anic usage of istifham typically serves purposes that extend well beyond its literal meaning. These include, functions such as rejection, reproach, affirmation, questioning, irony, and objection. Two primary rhetorical forms of figurative istifham emerge in the Qur'an: istifham-i inkari (interrogative of rejection) and istifham-i takriri (interrogative of affirmation). The former is employed to express disapproval, dissent, or rejection, revealing that the question itself serves the purpose of refuting or challenging a given idea or situation. Conversely, istifham-i takriri aims to elicit acknowledgment or affirmation of a truth by guiding the audience toward its acceptance. The istifham-i inkari expressions are designed to provoke reflection, encourage critical evaluation of events, and ultimately direct the audience toward a recognition of truth. Additionally, istifham serves as a powerful rhetorical device to awaken intellectual awareness, dismantle false beliefs, emphasize moral truths, highlight societal issues, and inspire the pursuit of justice.

This study critically analyzes the conceptual framework, interpretative impact, and rhetorical purposes of the istifham-i inkari style within the Qur'an, employing a methodological lens grounded Arabic linguistics and rhetoric.

Keywords: Arabic Language, Rhetoric, Holy Quran, Resignation, Denial, Meaning, Effect

Giriş

Kur’ân-ı Kerîm’in eşsiz belâgati ve üslûp zenginliği, onun evrensel mesajını güçlü ve etkili bir şekilde iletmesini sağlayan en temel özelliklerinden biridir. Bu üslûp inceliklerinden biri olan istifhâm-ı inkârî hem anlam hem de etki boyutunda derin bir retorik gücü barındırır. Arap dilinde “inkâr, kınama, şaşkınlık ve itiraz” gibi anlamlar taşıyan istifhâm-ı inkârî, soru formunda sunulmasına rağmen bilgi talep etmeyip bunun aksine, muhataba mesajı daha etkili bir şekilde iletme amacıyla duygusal ve düşünsel bir vurgu yapar. Bu üslûp, Allah’ın her şeyi bilen sıfatıyla uyumlu bir şekilde, muhatapların yanlış inançlarını çürütmek, onların düşüncelerini sorgulatmak veya bir hakikati daha güçlü bir şekilde vurgulamak amacıyla Kur’ân’da yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

İstifhâm-ı inkârî, Kur’ân’daki birçok âyette farklı bağlamlarda yer almakta ve çeşitli anlamlar ifade etmektedir. Bu üslup, kimi zaman muhatapların yanlış inançlarını reddetmek, kimi zaman ise düşünmeye sevk etmek için bir araç olarak kullanılmıştır. Örneğin Hz. İbrâhim’in babası Âzer’e, “*Sen putları ilâhlar mı ediniyorsun? Şüphesiz, ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum*”^[1] âyetinde, hakikate gözlerini kapayan muhatabına eleştirel bir soru yönelterek onu düşünmeye, muhasebe etmeye ve gerçeği idrak etmeye yönlendirmektedir.^[2]

Bu makale, Kur’ân-ı Kerîm’deki istifhâm-ı inkârî üslûbunun, belirli âyetler bağlamında kullanım alanlarını, ifade ettiği anlamları ve muhatap üzerindeki etkisini incelemeyi hedeflemektedir. İstifhâm-ı inkârînin Kur’ân’daki örnekleri üzerinden yapılan analizlerle, bu üslûbun Kur’ân’ın mesajını iletme konusundaki etkin rolü ortaya konulacaktır. Bu bağlamda, istifhâm-ı inkârî üslûbunun Kur’ân’ın belâgat gücünü ve muhatap üzerindeki etkisini anlamada önemli bir araç olduğu dile getirilecektir.

Bu araştırmanın metodu literatür taraması ve doküman incelemesi gibi nitel yöntemlere dayanmaktadır. Çalışmada İslam’ın ilk dönemlerinden itibaren yazılmış birincil kaynaklar kullanılmış olup aynı zamanda alandaki çağdaş kaynaklardan da yararlanılmıştır.

1. Arap Dilinde İstifhâm ve Anlam Analizi

Arap dilinde istifhâm (اِسْتِفْهَامٌ) kelimesi, “fehime/فَهِيمٌ” fiilinin kökünden istifâl (اِسْتِفْعَالٌ) veznine nakledilerek elde edilen mastar olup temel anlamıyla “*bilmediği bir şeyi öğrenmeyi istemek*” anlamına gelir.^[3] Diğer bir ifadeyle istifhâm, daha önce hakkında bilgi sahibi olunmayan bir konuda soru sormak amacıyla bilgi talebinde bulunmaktır. Tâhiru’l-Mevlevî (öl. 1951) istifhâmı “*bir şeyi zihnen öğrenmek istemek*” şeklinde tarif eder.^[4] Terim olarak istifhâm, bir kimsenin bilgi talep etmek amacıyla oluşturduğu cümleler, bir başka ifadeyle inşâ talebî türdeki soru cümleleri olarak tanımlanır. Bu tür cümleler, anlam açısından oldukça zengin bir ifade biçimidir ve asıl gayesi, muhataptan bilinmeyi öğrenmektir.^[5] Ancak istifhâm, çoğunlukla doğrudan bilgi edinme amacının ötesine geçerek, bağlamın (siyak ve sibak) gerektirdiği şekilde farklı anlamları aktarmak

[1] Komisyon. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 8. Baskı, 2020), el-En’âm, 6/74.

[2] Ebu’l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâ’iki gavâmizi’t-tenzil ve uyûni’l-akâvîl fi vücûhi’t-te’vil* (Beirut: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1998), 2/429; Muhyiddîn Dervîş, *İ’rabu’l-Kur’âni’l-Kerîm ve beyânuhu* (Dimeşk: Dâru İbn-i Kesîr, 1415/1994), 3/153; Muhammed et-Tâhir İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru’t-Tünûsiyye li’-neşr, 1984), 7/313.

[3] Cemaleddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Kahire: Dâru’l-me’ârif, 1990), 11/235; İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekerîya, *Mu’cemü mekâyisi’l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Beirut: Dâru’l-fîkr, 1979), 4/457; Cevherî, *es-Sihâh Tâcu’l-luğa ve Sihâhu’l-‘Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beirut: Dâru’l-ilm, 1987), 5/2005; ‘Akkâvî, İn’am Fevvel. *el-Mu’cemu’l-mufassal fi ‘ulumi’l-belâga el-bedî’ ve’l-beyân ve’l-me’ânî* (Beirut: Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 1996), 122; Emil Bedî’ Yakup, *Mevsû’atu’l-‘ulûmi’l-lugati’l-‘Arabiyye* (Beirut: Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 2006), 1/54.

[4] Tâhir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*, hzl. Kemal Edip Kürkçüoğlu (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994), 64.

[5] Ahmed Matlûb, *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-belâğîyye ve tatavvuruhâ* (Beirut: Mektebetu Lübnân Nâşirûn, 2007), 108; Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İfav Yayınları, 2015), 209.

için anlamda kullanılır. Bu farklı kullanımlarda, cümleler aslî manalarını yitirip çok yönlü anlam zenginliğine kavuşur. Bu farklı istifhâm türleri, dinleyici veya okuyucunun düşünmesini, idrak etmesini, şaşkınlığını ve muhasebe yapmasını teşvik eden, onların duygu ve algılarını etkileyen bir üslûp olarak karşımıza çıkmaktadır.^[6]

2. Arap Dilinde İstifhâm Edatları

Arap dilinde istifhâm cümlesi oluşturmak için kullanılan edatlar, çeşitli anlam ve işlevlere göre düzenlenmiştir.^[7] İstifhâm için kullanılan edatlar şunlardır:

أ - هَلْ - مَنْ - مَا - مَتَى - آيْنَ - أَيَّانَ - كَيْفَ - أَنَّى - كَمْ - أَيُّ

İstifhâm edatları temel olarak iki grupta sınıflandırılır:

Harf olarak kabul edilenler: Harf grubuna sadece ا (hemze) ve هَلْ (hel) edatı girmektedir. Harf olan bu edatlar mebnidir ve bunların i'rabda mahalli yoktur.

İsim olarak kabul edilenler: مَا، مَنْ، مَتَى، أَيَّانَ، كَيْفَ، أَنَّى gibi diğer edatlar isim olarak kabul edilen istifhâm edatlarıdır. Bunlar da mebni olup lafzî i'rab almazlar. Fakat أَيُّ edatı mu'rab olup izafetli bir yapıyla kullanıldığında lafzen i'rablanmaktadır. Diğer tüm istifhâm edatları ise mebni olduklarından konumlarına göre mahalli i'rab almaktadır.^[8]

Her bir istifhâm edatının, anlam ve kullanım amacı doğrultusunda belirli bir manası bulunmaktadır. Bu edatların işlevlerini genel olarak üç ana başlıkta sınıflandırabiliriz:

a. Kendisiyle bazen tasavvur (bir şey hakkında bilgi almak için soru yönelmek) ve bazen de tasdik (hükümün oluşup oluşmadığını tespit etmek) için kullanılır. Bu edat (ا) hemzedir.^[9]

﴿أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ السَّمَاءُ بُنِيهَا﴾

"Sizi yaratmak mı daha güç, yoksa gökyüzünü yaratmak mı, ki onu Allah bina etti."^[10]

Örnek olarak verilen bu âyette geçen istifhâm hemzesi tasavvur içindir. Burada oluşan fiille ilgili bilgi talebi söz konusudur.^[11]

﴿قَالُوا أَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِالْهَيْتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ﴾

"Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın ey İbrahim? dediler."^[12]

Bu âyetteki istifhâm hemzesi tasdik için gelmiştir. Çünkü burada Hz. İbrahim'e soru soran kavmi, ona bu işi yapıp yapmadığını onaylanmasını talep etmektedir.^[13]

İstifhâm edatları arasında ا (hemze), özellikle inkârî anlamda en çok tercih edilen edat olarak dikkat çeker. Kur'an'da inkârî istifhâm cümlelerinin yarısından fazlasının hemze ile oluşturulması, bu edatın etkili bir reddetme ve sorgulama ifadesi taşıdığını göstermektedir.^[14]

[6] Resûl Hamûd Hasan ed-Dûrî, *Üslûbiyyetü'l-hivâri fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Dubai: Vahdetü'l-buhûsi ve'd-dirâsât, 2012), 99-100.

[7] Hamza b. Turgut el- Aydınî, *el-Hevâdî fi şerhi'l-Mesâlik*, nşr. Ali Bulut (İstanbul: İSAM Yayınları, 2022), 179.

[8] Mustafâ Galâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabîyye* (Beyrut: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Asriyye, 1993), 139-145; Yakup, *Mevsû'atu'l-'ulûmi'l-lugati'l-'Arabîyye*, 1/334.

[9] Fâdîl Sâlih Sâmerî, *Meânîn-nahv* (Bağdat: Mektebetü Envâri Dicle, 1990), 4/606.

[10] en-Nâziât, 79/27.

[11] Celâluddîn Ebu Abdullah Abdurrahman el-Hatîbu'l-Kazvîni, *el-İdâh fi ulumi'l-belâga* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1131-137; Aydınî, *el-Hevâdî fi şerhi'l-Mesâlik*. 94-100.

[12] el-Enbiyâ, 21/62.

[13] İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 17/100.

[14] Sâmerî, *Meânîn-nahv*, 4/608; Alican Dağdeviren, *Kuran-ı Kerim'de Sorular ve Cevaplar* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 9-36.

edilen şeye yöneltmek)^[28] ve inkâr (kabul etmemek, hoş karşılamamak) şeklinde sıralayabiliriz. İnkâr anlamına gelen istifhâm ise tevbîh ve tezkîb olarak iki başlıkta incelenmiştir.^[29]

İstifhâm, saydığımız bu anlamların dışında nehiy (yasaklama), tembih (uyarı), vaîd (söz vermek), tahkir (aşağılamak), tahvil (dönüştürmek), tefhim (yüceltmek), tehekküm (alay etmek) ve istib'âd (uzak görmek) gibi anlamları da ifade etmektedir.^[30]

4. İstifhâm-ı İnkârî'nin Kavramsal Çerçevesi ve Kısımları

İnkâr, sözlükte “kabul etmeme, hoş karşılamama, yadırgama” anlamlarına gelir ve belâgat (retorik) teriminde istifhâm (soru) ifadesinin özgün anlamından çıkarak aldığı diğer anlamlardan biridir. Bu anlamıyla istifhâm, sorulan şeyin gerçeğe, toplumsal normlara veya hukuka aykırı, hoş görülme-yen bir durum olduğunu vurgulamak için kullanılır. Dolayısıyla inkâr istifhâmı, bir fiilin yanlışlığını ve kabul edilemezliğini belirtmek amacı güder. Örneğin, sebepsiz yere yolu engelleyen birine, “İnsanların yoldan geçmesini mi engelliyorsun?” sorusu yöneltilerek, kişinin yaptığı işin toplum nezdinde kabul edilemez olduğu vurgulanır. Burada, amaç bilgiyi doğrulamak olmayıp yapılan davranışın münker (hoş görülme-yen) bir eylem olduğunu ifade edip kişinin kendini sorgulamasını amaçlar.^[31]

Kur'ân-ı Kerim'de 1260 âyet, istifhâm üslûbunu içermektedir.^[32] İstifhâm içeren âyetlerden 494 adedi ise inkârî üslûpla gelmektedir.^[33] Dolayısıyla en çok kullanılan istifhâm üslûbu inkârî üslûptur.^[34] Daha önce de ifade edildiği gibi istifhâm-ı inkârî genel olarak tevbîh ve tezkîb olmak üzere iki ana kısımda incelenmektedir.

4.1. Tevbîh Amaçlı İstifhâm-ı İnkârî: Hakîkî İnkâr

Kaynaklarda istifhâm-ı inkârînin tevbîh (تَوْبِيح) çeşidine hakîkî inkâr adı da verilmektedir. Tevbîh ya geçmişte meydana gelmiş bir fiili kınama şeklinde olur ve مَا كَانَ يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ ذَلِكَ الْأَمْرَ الَّذِي كَانَ “Bu meydana gelen şey/iş olmamalıydı” manasını alır. Veya tevbîh, şu anda meydana gelen ya da istikbalde (gelecekte) meydana gelebileceği düşünülen bir şeyi kınama şeklinde olur ve لَا يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ هَذَا الْأَمْرُ “Bu şey/iş olmamalı” anlamını ifade eder.^[35]

Geçmişte meydana gelen bir fiilde tevbîh anlamını içeren istifhâm-ı inkârîye örnek:

﴿أَلَا تَتَّبِعَنِ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي﴾

“Neden bana uymadın, buyruğuma/emrime karşı mı geldin?”^[36]

Bu âyette geçen “Emrime karşı mı geldin?” sorusu “Emrime karşı gelmemeliydin” manasını ifade eder. Burada Hz. Musa kardeşi Hz. Harun'u yapmış olduğu bu fiilden dolayı (âsi olmak) kınayarak bu istifhâmı yöneltmiştir. Buradaki istifhâm tevbîh manasını içeren inkârî üslûpla getirilmiştir.^[37] Bu kısma verilebilecek bir diğer örnek şu âyettir:

﴿قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ ۚ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِّنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ فَنَعَّمَا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ ۗ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ﴾

“De ki: “Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?” “Allah'tır” de. De ki: “O'nu bırakıp da kendilerine (bile) bir faydası ve zararı olmayan dostlar (mabutlar) mı edindiniz?” De ki: “Kör ile gören bir

[28] Teşvik manasına şu âyet örnektir: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ﴾ “Ey iman edenler! Sizi can yakıcı bir azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi? (es-Saf 61/10). Suyûtî, *el-İtkân*, 2/888; 7; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr* (Beyrut, Dâru'l-Kalem, 1980), 3/374; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 94.

[29] Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâğiyye ve tatavvuruha*, 108-116.

[33] Ramazan Tural, *Arap Dilinde İstifhâm-ı İnkârî Üslûbu (Kur'ân-ı Kerîm'den Örneklerle)* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2024), 100.

olur mu? Ya da karanlıklarla aydınlık bir olur mu? Yoksa Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma ile Allah'ın yaratması onlara göre birbirine mi benzedi?"
De ki: "Her şeyin yaratıcısı Allah'tır. O, birdir, mutlak hâkimiyet sahibidir."^[38]

Bu âyette muhatapların, Allah'ın, yerin ve göğün Rabbi olduğunu bildikleri halde O'ndan başka dostlar (mabutlar) edinmeleri kınanmıştır. Yaptıkları bu kötü hareket kabul edilmemiştir. Âyet nazmında "O'nu bırakıp da kendilerine (bile) bir faydası ve zararı olmayan dostlar (mabutlar) mı edindiniz?" ifadesi ile aslında "'O'nu bırakıp da kendilerine (bile) bir faydası ve zararı olmayan dostlar (mabutlar) edinmemeliydiniz" anlamı ifade edilmiştir. Bu iki âyetin nazmında da kınanan fiillerin önceden meydana geldiği görülmektedir.^[39]

Şimdiki zamanda ve gelecekte meydana gelen bir fiilde tevbîh anlamını içeren istifhâm-ı inkârîye örnek:

﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾

"Siz Kitabı okuduğunuz halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?"^[40]

Bu âyette "Siz Kitabı okuduğunuz halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?" ifadesi ile "kendinizi unutmamalı ve aklınızı kullanmalısınız" anlamı kastedilmektedir. Bu kısma örnek olarak şu âyette gösterilebilir:

﴿وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا﴾

"Bir eşin yerine başka bir eş almak istediğiniz takdirde, onlardan birine (evvelki eşinize) kantarlarca mal vermiş olsanız dahi verdiğinizden hiçbir şeyi geri almayın. Siz onu, iftira ederek ve apaçık günah işleyerek mi geri alacaksınız?"^[41]

Bu âyet "İftira ederek ve açık günaha girerek verdiğinizizi alacak mısınız?" ifadesiyle "İftira ederek ve açık günaha girerek verdiğinizizi almamalısınız" anlamını ifade etmektedir.^[42] Görüldüğü üzere bu âyetlerde bulunan istifhâmlar vasıtasıyla muhataplar yapmaya niyetlendikleri işlerden dolayı kınanmaktadır ve bu fiilleri yerine getirmemeleri gerektiği ifade edilmektedir. Bu fiiller daha önce meydana gelmemiş olup şu anda veya gelecekte meydana gelmesi muhtemel fiillerdir.^[43]

İstifhâm ifade eden bazı âyetlerde ise soruyu soran kişi, görünüşte fiili kendisi için inkâr ederek onu yapmayacağını, yapamayacağını ve bu hareketinin kötü görülen bir iş olduğunu söylemektedir. Fakat gerçekte, o fiili başkaları için inkâr ederek onların o fiili yapmamasını talep etmektedir. Böylece soru soran, karşısındakine nasihat verirken, onlara istenmeyen bir fiili nispet etmek suretiyle kızgınlıklarını kazanmamak ve onlara karşı yumuşak davranmak için soruyu doğrudan yöneltmemiş, bu üslûp vasıtasıyla muhatapın yanlışından dönmesi istenmiş olmaktadır.^[44] En'âm sûresinde yer alan şu âyet, bahsi geçen duruma örnektir:

﴿أَفَغَيْرَ اللَّهِ أَبْتَغِي حَكْمًا وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِّن رَّبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ﴾

[38] er-Ra'd 13/16

[39] Abdulkerîm, *Üslûb'ul-istifhâm fi'l-Kur'ân*, 70.

[40] el-Bakara 2/44.

[41] en-Nisâ 4/20.

[42] İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/289.

[43] Râzî, *Nihâyetü'l-îcâz fi dirâyeti'l-i'câz*, 184.

[44] Hüseyin, *Fennu'l-belağa*, 138.

“Allah, size Kitabı açıklanmış olarak indirmişken, O’ndan başka bir hakem mi arayayım? Kendilerine Kitap verdiklerimiz, O’nun gerçekten Rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler, hiç kuşkulananlardan olma.”^[45]

Âyette yer alan “O’ndan başka bir hakem mi arayayım?” ifadesindeki hitaptan maksadın “O’nun dışında bir hakem mi arıyorsunuz?” şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Âyette bahsedilip kabul edilmeyen bu fiil aslında kendisinden değil de muhataplardan sadır olmuştur.^[46] Dolayısıyla bu âyette kullanılan inkârî üslupla “Allah’ın dışında bir hakem aramamalısınız” anlamı zımnen ifade edilmiştir.^[47]

Bu duruma diğer bir örnek şu âyet verilebilir:

﴿وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾

“Beni yaratana ne diye kulluk etmeyeyim? Siz de hep O’na döndürüleceksiniz.”^[48]

Bu âyetteki “Ben niçin beni yaratana kulluk etmeyeyim?” ifadesinden maksadın “Sizler niçin yaratana kulluk etmiyorsunuz?” şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde âyette bahsedilen kabul edilmeyen Allah’tan başkasına tapınma fiili aslında kendisinden değil de muhataplardan sadır olmuştur. Bu durumda âyetin vurgulamak istediği gerçek anlam “Sizler yaratana kulluk etmelisiniz” şeklinde olmaktadır.^[49]

Anlaşıldığı üzere örnek olarak verilen bu âyetlerde soruyu sorun, aslında kendisinin değil muhatapların o fiili yapmalarını kınayarak kabul etmediğini ifade etmekte ve bu üslûbun aynı zamanda bir irşad (doğruya iletme) vesilesi olarak kullanılması söz konusu olmaktadır.^[50]

4.2. Tekzîb Amaçlı İstifhâm-ı İnkârî: İbtâlî İnkâr

İstifhâm-ı inkârînin ikinci kısmı kabul edilen tekzîb (تَكْذِيب) kısmı kaynaklarda ibtâlî (إِبْطَالِي) inkâr olarak da geçmektedir.^[51] Tekzîb ya mâzide bir şeyin meydana gelmiş olduğunu sarahaten iddia eden^[52] veya muhatabı bunu iddia etmiş kişi konumuna koymak şeklinde, muhatabı yalanlamak suretiyle kendini gösterir ve يَكُنُّ /olmadı anlamını sağlar. Ya da tekzîb şimdiki zamanda meydana gelen veya gelecekte olacak bir şeyi yalanlamak şeklinde olur ve لَا يَكُونُ /olmaz, olmayacak manasını alır.^[53]

Geçmiş zamanda meydana gelen bir fiilin, istifhâm-ı inkârî üslûbuyla tekzîb anlamını içeren durumuna şu âyet örnek verilebilir:

﴿أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُم بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا﴾

“(Ey müşrikler!) Rabbiniz, erkek çocukları sizin için ayırdı da, kendisi meleklerden kız çocuklar mı edindi! Gerçekten siz, (vebali) çok büyük bir söz söylüyorsunuz.”^[54]

Müşriklerin, meleklerin Allah’ın kızları olduğuna dair ısrarlı iddialarına bu âyette Allah, istifhâm-ı inkârînin tekzîb anlamını içeren üslûbuyla (ibtâlî inkâr) cevap vermektedir. “Allah erkek

[45] En’am 6/40.

[46] Abdulkerîm, *Üslûb’ul-istifhâm fi’l-Kur’ân*, 43.

[47] Derviş, *l’rabu’l-Kur’âni’l-Kerîm ve beyânuhu*, 3/203; İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 8/14,

[48] Yasin 36/22.

[49] Derviş, *l’rabu’l-Kur’âni’l-Kerîm ve beyânuhu*, 8/190.

[50] Abdulkerîm, *Üslûb’ul-istifhâm fi’l-Kur’ân*, 117.

[51] Atîk, *İlmu’l-me’ânî*, 103.

[52] Curcanî, *Delâilu’l-i’caz*, 117.

[53] Suyûtî, *el-İtkân*, 576.

[54] el-İsrâ 17/40.

çocukları size, kız çocukları ise kendine mi seçti?" âyetiyle çocuk edinmekten münezzehten olan Zât'ına itham edilen bu iddianın mümkün olmadığı yalanlanarak ifade edilmiştir.^[55] Bu tarzda Kur'ân'da yer alan istifhâm-ı inkârî üslûbuna şu âyette örnek verilebilir:

﴿وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَّا أَشْهَدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ﴾

"Rahman'ın kulları olan melekleri dışı saydılar. Onların yaratılışlarına mı şahit oldular ki (böyle hüküm veriyorlar)?"^[56]

Bu âyette muhatapların iddiaları söylediklerinin aksi durumundadır. Müşrikler, meleklerin yaratılışına bizzat şahit olup dışı olduklarını görenlerin inanması gibi kesin olarak inandıklarından, meleklerin yaratılışına şahit olduk diyenlerin muamelesine tabi tutulup bu asılsız iddiaları tekzîb manasındaki istifhâm-ı inkârî üslûbuyla reddedilmiştir.^[57]

İstifhâm-ı inkârî üslûbunun, şimdiki veya gelecek zamanda meydana gelen bir fiilde tekzîb anlamını içeren kısmına ise şu âyet örnektir:

﴿أَمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنبِتُوا شَجَرَهَا أَلَمْ يَعْلَمِ بِمَا فِي صُحُفِهِمْ أَمْ يُكَذِّبُونَ﴾

"Yahut gökleri ve yeri yaratan ve size gökten yağmur indirip, onunla, ağaçlarını sizin yetiştiremeyeceğiniz gönül alıcı güzel bahçeler meydana getiren mi? Allah ile birlikte başka ilâh mı var!? Hayır, onlar (Allah'a) eş tutan bir kavimdir?"^[58]

Bu âyette "Allah ile birlikte başka ilâh mı var!?" şeklindeki istifhâm-ı inkârînin tekzîb üslûbu ile "Allah ile birlikte başka bir ilâhın olması hakîkate aykırıdır, bu iddia asla kabul edilemez" anlamı kastedilmiş olup şimdiki zamanda Allah dışında ilâhların olduğunu düşünenler yalanlanarak bu iddiaları inkâr edilmektedir. Bu kısma bir başka örnek olarak Hûd suresinin yirmi sekizinci âyeti örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu âyet şudur:

﴿قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيْتَةٍ مِنْ رَبِّي وَأَنَا مِنَ الرَّحْمَةِ مَنْ عِنْدِهِ فَعَمَّيْتُ عَلَيْكُمْ أَنْلِمْكُمْ مَوَاطِنَ أَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ﴾

"(Nuh) dedi ki: Ey kavmim! Eğer ben Rabbim tarafından (bildirilen) açık bir delil üzerinde isem ve O bana kendi katından bir rahmet vermiş de bu size gizli tutulmuşsa, buna ne dersiniz? Siz onu istemediğiniz halde biz sizi ona zorlayacak mıyız?"^[59]

Nuh (as), kavmini tevhid inancına davet edince, onların yalanlamalarıyla karşılaşmıştır. Bunun üzerine onlara: "Peygamber olduğuna apaçık delalet eden delili kabullenmeye, istemediğiniz halde, sizi zorlayacak mıyız?" diye sormuştur. Burada gelecek zamanda meydana gelebilecek zorlama hadisesi inkâr edilmiştir. Bu durumda ifade ettiği mana: "Hayır sizi zorlamayız/zorlamayacağız." şeklinde olmaktadır. Bununla birlikte kendisini tehlikeye atan kişiye فِي غَيْرِ الطَّرِيقِ "Yolun dışından mı gidiyorsun?" "أَتَذْهَبُ فِي هَذَا الْوَقْتِ" "Bu vakitte mi gidiyorsun?" veya أَنْتُمْ بِنَفْسِكُمْ "Nefsinle mağrur mu oluyorsun?" diye sorulduğunda, bu sorular nasıl istikbah (nâhoş bulma) manasını ifade ediyorsa bu âyette de inkârî mananın yanında nâhoş bulma manası da anlaşılmaktadır.^[60]

[55] Râzî, *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz*, 183; Abdülkerîm, *Üslûb'ul-istifhâm fi'l-Kur'ân*, 77.

[56] ez-Zuhuf, 43/19.

[57] İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 25/183; Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâğiyye ve tatavvurhâ*, 111.

[58] en-Neml 27/60.

[59] Hûd11/28.

[60] Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bed' (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1999)*, 83; Atîk, *İlmü'l-me'ânî*, 103.

5. Kur'an'da İstifhâm-ı İnkârînin Başlıca Kullanım Amaçları

Kur'an-ı Kerîm'de istifhâm-ı inkârî üslûbu, genel olarak farklı konularda muhataba etkili bir şekilde ulaşmak ve kendisinin öz eleştiri yapmasını sağlamak amacı ile düşünceye sevk etmek, kendisini sorgulamak gibi amaçlara yönelik kullanılmaktadır.^[61] Bu sayılan amaçların yanında Allah'ı inkâr etmeyi ve şirk koşmayı reddedip tevhîde yönlendirmek, imana davet etmek, yanlış düzeltmek, düşünmeye sevk ederek şüpheyi gidermek, toplumsal sorunlara vurgu yapmak, Allah'ın kudretini hissettirmek ve hakîkati vurgulamak gibi amaçlar da sıralanabilir.^[62]

5.1. Allah'ı İnkârı ve Şirk Koşmayı Reddedip Tevhîde Yönlendirmek

Bu amaçlardan ilki ve en önemlisi Allah'a ortak koşmayı reddedip tevhîde yönlendirme gayesine matuf olan şeklidir.

﴿وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ﴾

"O gün Allah onları huzuruna çağırarak, "Benim ortaklarım olduğunuzu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede?" diye sorar."^[63]

Bu âyette geçen istifhâm, inkârî üslûbun ilk kısmı olan ve hakîkî inkâr olarak isimlendirilen tevbîhî üslupla zikredilmiştir. Burada şirk kınanarak inkâr üslûbuyla reddedilmektedir. Burada ifade edilen mananın "Ortaklarımın var olduğunu iddia etmemeliydiniz"^[64] şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla burada şirk koşmak kınanarak reddedilmiş olup Allah'ın bir olduğuna inanmaya (tevhîd) yönlendirme söz konusudur.

5.2. İnkâr Edenleri Reddedip İmana Davet Etmek

Kur'an'da istifhâm-ı inkârînin başlıca kullanım alanlarından bir diğeri olan inkârcıları reddedip imana davet etme gayesine ise şu âyet örnek verilebilir:

﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾

"Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda O'na döndürüleceksiniz."^[65]

Dikkat edilecek olursa bu âyette, Allah'ın yaratan, yaşatan ve hayatı sonlandıran Zât olarak her şey üzerindeki mutlak kudretine vurgu yapıp inkârcılar uyarılmış ve inkârcılar Allah'ın anlatılan vasıfları üzerinde düşünmeye sevk edilmiştir. Bu yöntemle inkârcıların inkârlarından vaz geçmelerini sağlamak gayesiyle istifhâm-ı inkârî üslûbunun hakîkî inkâr kısmı kullanılmıştır.^[66]

5.3. Yanlış İnanıcı Düzeltmek

Yanlış inancı düzeltmek başlığı Kur'an'da istifhâm-ı inkârînin bir yöntem olarak kullanıldığı alanlardandır. Bu başlığa şu âyet örnek verilebilir:

﴿أَلَا يَظُنُّ أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ﴾

"Onlar, tekrar diriltileceklerini sanmıyorlar mı?"^[67]

[61] Râzî, *Nihâyetü'l-îcâz fi dirâyeti'l-i'câz*, 185-186.

[62] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/429.

[63] el-Kasas 28/62.

[64] Muhammed İbrahim, *Esâlîbu'l-istifhâm fil-bahsi'l-belâgî ve esrâruhâ fi'l-Kur'an* (Pakistan: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 181.

[65] el-Bakara 2/28.

[66] İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 19/246.

[67] el-Mutaffifîn 83/4.

Görüldüğü üzere bu âyette kıyameti ve ahireti inkâr edenlere yönelik bir kınama söz konusudur. Ve âyette geçen istifhâm-ı inkârî üslûbu, inkârcıları kıyamet gerçeği hakkında uyarma amacı taşımaktadır.^[68]

5.4. Muhatapları Düşünmeye Sevk Etmek

Muhataplarını düşünmeye sevk etmek gayesiyle de Kur'ân'da istifhâm-ı inkârî üslûbunun kullanıldığı görülmektedir. Örnek olarak Câsiye sûresinin yirmi üçüncü âyetinin son kısmında yer alan “أَفَلَا تَذَكَّرُونَ” ifadesi ile Allah, muhataplarına gerçekleri ortaya koyduktan sonra onlardan düşünmelerini, ibret almalarını ve doğruyu bulmalarını istifhâm-ı inkârî üslûbu ile ifade etmektedir.^[69]

5.5. Toplumsal Sorunlara Vurgu Yapmak

Toplumsal sorunlara vurgu yapmak amacı ile de Kur'ân'da istifhâm-ı inkârî üslûbu kullanılmıştır. Örneğin;

﴿أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴾

“Onlar hâlâ cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanacak bir toplum için, kimin hükmü Allah'ınkinden daha güzeldir?” âyeti^[70] bu başlığa örnektir. Âyette, insanlar arasında adaletin sağlanması ve cahiliye döneminin adaletsizliklerinden uzaklaşma konularına değinilmiş, “Allah'ın adaleti varken, insanlar neden cahiliye sistemini arar?” sorusu muhatap topluma güçlü bir eleştiri olarak yöneltilmiştir.^[71]

5.6. Allah'ın Kudretine Vurgu Yapmak

Kur'ân'da istifhâm-ı inkârînin, Allah'ın kudretine vurgu yapmak amacı için kullanıldığı da görülmektedir. En'ân sûresinin almiş yedinci âyeti buna örnektir:

﴿قُلْ أَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَىٰ أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانٌ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَىٰ ائْتِنَا قُلْ إِنْ هَدَىٰ اللَّهُ فَمَا لِي بِالَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دُونِي يَهْتَدُوا لِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ﴾

“De ki: “Allah'ı bırakıp da bize faydası olmayan, zararı da dokunmayan şeylere mi tapalım? Allah bizi hidayete kavuşturduktan sonra gerisin geri (şirke) mi döndürülelim? Arkadaşları ‘bize gel!’ diye doğru yola çağırdıkları halde, yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşarak şeytanların ayarttığı kimse gibi mi (olalım)?” De ki: “Hiç şüphesiz asıl doğru yol Allah'ın yoludur. Bize âlemlerin Rabbine boyun eğmek emrolundu.”^[72]

Âyetin “De ki: “Allah'ı bırakıp da bize faydası olmayan, zararı da dokunmayan şeylere mi tapalım?” kısmında Allah'ın dışında tapınılan şeylerin hiçbir gücünün olmadığı, gücün ve kudretin yalnızca Allah'ta olduğu istifhâm-ı inkârî üslûbu kullanılarak muhatapları bildirilmektedir.

Kur'ân'da, istifhâm-ı inkârînin bir diğer kullanım amacı hakîkati vurgulamaktır. Bu amaç için Kıyâmet suresinde yer alan şu âyet yerinde bir örnektir:

﴿أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى﴾

[68] Abdulkerîm, *Üslûb'ul-istifhâm fi'l-Kur'ân*, 162.

[69] Söz konusu âyetin tamamı ve meali şu şekildedir:

﴿أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾
“Arzularını ilah yerine koyan, Allah'ın -bilgisine rağmen (sapmayı tercih ettiği için)- kendini saptırduğu, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi bir düşün! Allah'tan sonra onu kim doğru yola getirecek? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız??” Casiye 45/23.

[70] el-Mâide, 5/50.

[71] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, 2012), 3/284.

[72] el-En'âm 6/71.

“İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder.”^[73]

Bu âyette insanların dünyada başıboş bırakılmayacağı gerçeğine dikkat çekilmiş ve bununla birlikte insanın Rabbine olan sorumluluğu hatırlatılmıştır. Bu dikkat çekme ve hakîkati vurgulamak istifhâmın inkârî üslûbu kullanılarak yapılmıştır.^[74]

İstifhâm-ı inkârî üslûbunun kullanıldığı bu başlıca amaçlar dışında, öldükten sonraki hayatın isbâtı, Kur’ân’ın gerçekliği, inananlara uyarıda bulunmak, onları teşvîk etmek, şüphelerden sakındırmak ve iddiânın güçlendirilmesi gibi daha birçok alanda kullanıldığı görülmektedir.^[75]

6. Kur’ân-ı Kerîm’de İstifhâm-ı İnkârînin Anlam ve Etki Analizi

İstifhâm-ı inkârî, Arap dilinin belâgat zenginliği içerisinde, muhatapta derin düşünme, sorgulama ve öz eleştiri yapma gibi etkiler oluşturmak amacıyla kullanılan güçlü bir retorik (belâgî) üslûptur. Bu üslûbun temel amacı, okuyan ve dinleyeni düşünmeye sevk etmek, onun zihinsel katılımını artırmak ve bulunduğu durumu muhasebe etmesini sağlamaktır. Bu yönlendirmelerle muhatabın doğru olana ulaşmasını temin etmek hedeflenmiştir. Zâhiren soru formunda olsa da aslında istifhâm-ı inkârî doğrudan bilgi talebi içermez. Bunun aksine, muhatabı kendini sorgulama psikolojisine iterek hakikate yönlendiren etkili bir pedagojik araç işlevi görür. Bu sebeple eğitim ve öğretimde bu üslûbun önemli bir etkisi vardır.^[76] Kur’ân’da bu eğitim üslûbuna birçok ayette yer verildiği görülmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de istifhâm-ı inkârî, farklı bağlamlarda anlam derinliğini artıran bir üslup olarak öne çıkmaktadır. Bu üslup, çoğunlukla Allah’ın vahdâniyeti, kudreti, ahiret inancı, şirkin kabul edilmemesi, şüphenin kaldırılması, gerçeğin anlaşılması, insanın sorumlulukları ve toplumsal adalet gibi konulara vurgu yapmak için kullanılmıştır. Örneğin İbrâhim suresi onuncu âyette “Allah gökleri ve yeri yarattı, siz hâlâ şüphe mi ediyorsunuz?” hitabındaki istifhâm-ı inkârî üslûbu ile Allah’ın yaratıcı olması hakkında şüphenin anlamsızlığı ve gereksizliği vurgulanmıştır. Bu ifade, muhatabın düşüncelerinde bir silkiniş oluşturmayı ve fâsit bir inançtan sıyrılarak hakîkati kabullenmesini sağlamayı hedeflemiştir.^[77]

İstifhâm-ı inkârî, aynı zamanda duygusal bir etkileşim kurarak âyetin taşıdığı anlamın daha derin bir şekilde idrak edilmesine olanak tanır. Bu üslup, okuyucu veya dinleyici üzerinde zihinsel bir farkındalık oluştururken, aynı zamanda âyetin vurguladığı mesajla duygusal bir bağ kurarak mesajın etkisini artırır.^[78] Örneğin Kur’ân’da Mü’minûn sûresi yüz on beşinci âyetinde “Biz sizi boş yere yarattığımızı mı sandınız?” hitabında insanın varoluşsal sorumluluklarını hatırlatan mesaj, güçlü bir şekilde inkârî istifhâm üslûbuyla dile getirilmiştir. Bu tür ifadeler aynı zamanda muhatabı hem bireysel hem de toplumsal sorumluluklarına dair bir muhasebe yapmaya teşvik etmektedir.

Bu üslûbun etkisi, yalnızca muhatap üzerinde bir farkındalık oluşturmakla sınırlı kalmaz, aynı zamanda âyetin taşıdığı anlamı daha öğretici ve etkileyici bir hale getirir. Özellikle ahiret inancı gibi soyut kavramların somut bir şekilde kavranmasını sağlar. İstifhâm-ı inkârî, muhatabı gerçeklerle yüzleşmeye zorlayarak hakikatin daha derin ve kalıcı bir şekilde anlaşılmasını temin

[73] el-Kiyâmet 75/36.

[74] Tutal, *Arap Dilinde İstifhâm-ı İnkârî Üslûbu*, 185.

[75] en-Nisâ 4/87; et-Tekâsür 102/1; en-Nisâ 4/109; en-Neml 27/67.

[76] Ulaş Kubat, “Soru Varsa, Öğrenme De Vardır” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/68, (2018), 1585-1598. <https://doi.org/10.17755/esosder.396548>.

[77] Râzî, *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz*, 185; Tutal, *Arap Dilinde İstifhâm-ı İnkârî Üslûbu*, 185.

[78] Dûri, *Üslûbiyyeti'l-hivâr fi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, 102-103.

eder. Bu bağlamda, istifhâm-ı inkârînin Kur'ân'ın öğretici yönünü güçlendiren, tesirini arttıran ve muhatap üzerinde etkili bir bilinç oluşturan bir üslûp olduğu anlaşılmaktadır.^[79]

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm'de mesajın etkili bir şekilde muhataba iletilmesi noktasında birçok yöntem kullanılmıştır. Bu yöntemler arasında istifhâm üslûbunun en çok kullanılan yöntemlerden biri olduğu görülmektedir. Kur'ân'ın insanları tefekküre yönlendirme amacı göz önüne alındığında, bu üslûbun muhatapı düşündürme ve akletmeye teşvik etme işlevi daha belirgin hale gelmektedir. İstifhâm üslûbunun iki temel anlamı olan takrîrî (kabul ettirme) ve inkârî (reddetme, hoş karşılamama) yöntemlerinin içinde, âyetlerde en fazla kullanılan üslûbun istifhâm-ı inkârî olduğu görülmüştür. Kur'ân'ın 6236 âyetinde yaklaşık 1260 adet istifhâm üslûbu bulunmakta olup, bu âyetlerin 494'ünün istifhâm-ı inkârî üslûbunu içerdiği tespit edilmiştir. Bu üslup, istifhâm üslûpları arasında en çok kullanılan yöntem olma özelliğini taşımaktadır. İnkârî üslûbun bu kadar yaygın kullanılmasının ana nedeni, Kur'ân'ın muhataplarının çoğunluğunun tevhid inancından uzak, cahiliye inanç ve âdetlerine sahip olan bir toplum olması ve o dönemde hasmı susturmanın etkili yolunun söz sanatlarını etkili bir biçimde kullanmak olduğu gerçeğidir. İnkârî üslûp, muhatapın içinde bulunduğu durumun hoş karşılanmadığını ve kabul edilmediğini bildirme amacı taşır ve istifhâmın hakîkî manası dışında kullanıldığı anlamlarının en etkili olanlarından biri olarak görülür. Bu üslûbu içeren âyetler, hakîkî inkârî sınıfı içerisinde çoğunlukla tevbîh (kınama) anlamı taşımaktadır. Ayrıca, tevbîh anlamının yanı sıra tekzîb (yalanlama), istihzâ (alay etme), takri' (azarlama), taaccüb (şaşıрма), ta'cib (hayret ettirme), istiba'd (aklen uzak görme), irşad (yol gösterme), ve terğîb (teşvik etme) gibi anlamların da inkârî manaya tâbi olduğu bu üslûbu içeren âyetlerde görülmektedir. Bu bulgular, Kur'ân'ın retorik zenginliği ve dilsel çeşitliliğini daha net bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Netice olarak, Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan istifhâm-ı inkârî üslûbunun hem zihinsel hem de duygusal etkileşim kurarak mesajın gücünü artıran önemli bir ifade biçimi olduğu söylenebilir. Bu üslûp, muhatapın düşünce dünyasında bir dönüşüm oluşturmayı, ilâhî mesajı daha etkili bir şekilde iletmeyi ve okuyucuyu hakikate yönlendirmeyi amaçlayan derin bir belâğî metottur. İstifhâm-ı inkârî aynı zamanda âyetin taşıdığı anlamın daha derin bir şekilde zihne yerleşmesine ve duygusal bir etkileşim kurmasına olanak tanır. Özellikle Allah'ın kudreti, ahiret inancı, şüphenin giderilmesi ve toplumsal sorumluluklar gibi konularda Kur'ân'ın öğretici yönünü güçlendiren bir araç olarak dikkat çektiği görülmektedir.

[79] Cürcanî, *Delâilu'l-i'caz*, 119-120.

Kaynakça

- Abdulbâkî, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-müfehheres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'ri-fe, 1414/1994.
- 'Akkavî, İn'am Fevvâl. *el-Mu'cemu'l-mufassal fi 'ulumi'l-belâga el-bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- el-Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihabuddin es-Seyyid Mahmud. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsiri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1405/1985.
- Atîk, Abdulaziz. *İlmu'l-me'ânî*. Beyrut: Dâru'n-Nahdeti'l-Arabiyye, 2009.
- Aydinî, Hamza b. Turgut. *el-Hevâdî fi şerhi'l-Mesâlik*. nşr. Ali Bulut. İstanbul: İSAM Yayınları, 2022.
- Bağavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ud el-Ferrâ. *Me'âlimu't-tenzîl (Tefsiru'l-Hâzîn)*. Mısır: el-Mektebetu't-Ticariyetu'l-Kubrâ. ts.
- Beyzâvî, el-Kâdî Nâsiruddin Ebu Sa'id Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî. *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. 1408/1988.
- Bolelli, Nusreddin. *Belâgat Kur'an Edebiyatı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000.
- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İfav Yayınları, 2015.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd es-Sihâh Tâcu'l-luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1987.
- Cürcânî, Abdulkâhir. *Delâilu'l-i'caz*. Dimeşk: Mektebetu Sa'düddin, 1407/1987.
- Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed. *Kitabu't-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru's-surûr, ts.
- Çelik, Muhammed. *Kur'an'ın İkna Hususiyeti*. İzmir: Çağlayan Yayınları, 1996.
- Dağdeviren, Alican. *Kuran-ı Kerim'de Sorular ve Cevaplar*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Dervîş, Muhyiddîn. *İ'rabu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve beyânuh*. Dimeşk: Dâru İbn-i Kesîr, 1415/1994.
- Dizdaroğlu, Hikmet. *Tümce Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976.
- Dûri, Resul Hamûd Hasan. *Üslûbiyyeti'l-hivâri fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dubai: Vahdetü'l-Buhûsi ve'd-Dirâsât, 2010.
- Ebüssuûd, Muhammed. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Feyzli, Hasan Tahsin. *Feyzü'l-Furkân Açıklamalı Kur'an-ı Kerîm Meali*. 9. Baskı. İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın Tic. ve Sanayi Ltd. Şti., 2013.
- Galâyînî, Mustafa. *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*. Beyrut: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Asriyye, 1994.
- İbn Aşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnûsiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Kesîr, el-Hâfız Ebu'l-Fidâ' İsmail. *Tefsiru'l-Kur'ân'il-Azîm*. Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1994.
- İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh. *Elfiyyetu İbn-i Mâlik*. tas. eş-Şehy Abdurrıza el-Cevâdî. Yy: Tahran, ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem el-İfrîkî. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru-Şâdır, 1990.
- Hâşimî, Ahmed. *Cevâhiru'l-belâga fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1999.

- Hüseyn, Abdulkadir. *Fennu'l-belâga*. Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1989.
- Kazvîni, Celâluddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Kâdî'l-Kudât Sa'diddin Ebi Muhammed Abdirrahman el-Hatîbu'l-Kazvîni. *el-İdâh fi ulumi'l-belâga*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Kazvîni, Celâleddîn Muhammed b. Abdurrahmân. *Telhîsu'l-miftâh fi'l-me'ânî ve'l-beyâni ve'l-bedî'*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1423/2002.
- Kocakaplan, İsa. *Açıklamalı Edebi Sanatlar*. İstanbul: MEB Yayınları, 1992.
- Komasyon. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 8. Baskı, 2020.
- Kubat, Ulaş. "Soru Varsa, Öğrenme De Vardır" *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/68, (2018), 1585-1598. <https://doi.org/10.17755/esosder.396548>.
- Lebbedî, Abdurraûf Said Abdulğani. *Hemzetu'l-istifhâm fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Amman: el-Mektebetu'l-Vataniyye, 1992.
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâğîyye ve tatavvuruhâ*. Beyrut: Mektebetu Lübnân Nâşirûn, 2007.
- Macit, Muhsin. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. 10. Baskı. Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.
- Mahmud. Abdulkarîm. *Üslûb'ul-istifhâm fi'l-Kur'ân*. Dimeşk: el-Mektebetu'l-Gazali, 2000.
- Müsennâ, Ebû Ubeyde. *Mecâzü'l-Kur'ân*. thk. M. Fuat Sezgin. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1981.
- Mut'ini, Abdülazim İbrâhim Muhammed. *et-Tefsiru'l-belâğî li'l-istifhâm fi'l-Kur'âni'l-Hakîm*. Kahire: Mektebetü Vehbeh, 2011.
- Merâğî, Ahmet Mustafa. *Ulumu'l-belâga*. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1993.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. İstanbul: Eda Neşriyat, ts.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer el-Hüseyn b. el-Hasan b. Ali et-Teymî el-Bekrî. *Mefâtihu'l-ğayb(et-Tefsiru'l-kebîr)*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Râzî, Fahrüddîn. *Nihâyetü'l-îcâz fi dirâyeti'l-i'câz*. nşr. Nasrullah Hacımüftüoğlu. Beyrut: Dâru Sâdır, 2004.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsir*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1980.
- Sâmurâî, İbrâhim. *Min Esâlibi'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru'l-Furkân-Muessesetu'r-Risâle, 1407/1987.
- Sarıcık, Murat. "Cahiliye dönemi Arap Yarımadası Panayırıları". *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31, (2013), 109-140.
- Sekkâkî, Ebu Ya'kûb Yûsuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-ulûm*. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Sâmerrâî, Fâdıl Sâlih. *Meânîn-nahv*. Bağdat: Mektebetü Envâri Dicle, 1990.
- Suyûtî, el-Mahâllî, Celâlüddîn. *Tefsiru'l-Celâleyn*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1987.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fi 'ulumi'l-Kur'ân*. Dimeşk: Muessesetu'l-Risale Naşirun, 2008.
- Olgun, Tâhir (Tâhir-ül Mevlevî). *Edebiyat Lügati*. hzl. Kemal Edip Kürkçüoğlu. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994.
- Teftâzânî, Sa'du'd-dîn. *Muhtasaru'l-me'ânî şerhu Telhîsi kitâbi Miftâhi'l-'ulûm*. İstanbul: Şifa Yayınevi, 2017.
- Yakûb, Emîl Bedî'. *Mevsû'atu'l-'ulûmi'l-lugati'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.

Yazıcı Hüseyin. *Arapçada Edatlar*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, ts.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım, 2012.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâ'iki gavâmızı't-tenzîl ve uyûni'l-akâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Daru'l-Marife, 2009.